

Markusovszky Lajos és az Orvosi Hetilap szerepe a magyar orvosi szaknyelv megteremtésében

KISS LÁSZLÓ

Szent Erzsébet Egészségügyi és Szociális Munka Főiskola, Pozsony

E-posta: kiss.agi@panelnet.sk

1859 őszén a Bach-abszolútizmus bilincseiből már szabadulni készülő országban sok helyütt megemlékeztek Kazinczy Ferenc születésének századik évfordulójáról. Mi most egy kevésbé ismert ünnepi szövegből idézünk:

„Kazinczy Ferenc példánya az írónak, a hazafinak és embernek; vezérsillaga nem csak a lángésznek, kinek ő az utat a szép és nemes felé kimutatá, de a kevésbbé képesnek is, ki szorgalma és kitartása által tartozását a nemzet és hazáért leróni kívánja.

Mi szerencsésnek tartjuk nemzetünket, hogy ily férfiakkal bír, s hogy érdemüket méltányolni és emlékükről a legbuzgóbb kegyelet érzetével viseltetni tud”.

Az idézett sorok az akkor már harmadik évfolyamába lépő *Orvosi Hetilap* 44. számában jelentek meg „Kazinczy Ferenc évszázados emlékünnepe” címen (715. o.). Írójuk a lap „tulajdonosa és szerkesztője”, Markusovszky Lajos (1815–1893) orvosdoktor volt. Markusovszky valószínűleg saját magára is gondolt, amikor Kazinczyt állítja példaképnek a „kevesbbé képesek” számára is. Ma, a Markusovszky-életmű ismeretében megállapíthatjuk: leróta tartozását a nemzet és hazáért. Írásunkban e „tartozás” fontos elemével, a magyar nyelv, s ezen belül a magyar orvosi szaknyelv érdekében kifejtett „törlesztésével” foglalkozunk.

Születése napján, 1815. április 25-én bizonyára senki sem merne volna megjósolni, hogy a Liptó vármegyei Csorba (ma: Štrba, Szlovákia) község evangélikus lelkészének fia egykor a magyar „nemzet és hazá” jeles személyiségévé válik. Mint ahogy a nyolc évvel később, a horvát Petrovics István és a Liptóval határos, Turóc megyei szlovák Hruz Mária gyermekeként napvilágot látott Alexanderről sem jósolták meg, hogy pár évtizeddel később Petőfi Sándor néven magyar költő lesz belőle (1). Nem ok nélkül említjük a Slovenský lekár (Szlovák orvos) hasábjain megjelent, Petőfire való hivatkozást. A szlovák orvostörténet-írás ugyanis amióta 1956-ban „felfedezte” Ludovít Markušovský felvidéki (szlovákiai) gyökereit (2), ismételten nehezményezte – többek közt az említett lapban is –, hogy a Markusovszkyról

szóló dolgozatokban vagy nincs feltüntetve nemzetisége, vagy egyértelműen magyarnak tartják őt (1, 3–4).

Nem kívánunk vitát nyitni e kérdésben, csupán két dologra hivatkozunk. Egyrészt valakinek a szülőhelye nem határozza meg vitathatatlanul az illető nemzetiségét is. A mai Ukrajna területén, lengyel szülőktől született Jozef Konrad Korzeniowskit ma mindenki angol írónak tartja, hiszen életművét Joseph Conrad (1857–1924) néven angol nyelven alkotta meg. Mint ahogy francia költőnek tekintjük a lengyel anyától, Rómában született Wilhelm Apollinaris de Kosztrowitzkyt is, hiszen Apollinaire (1880–1918) néven csak franciául írt. Ez még akkor is érvényes, ha a szlovák történelmi munkák antagonisztikus módon a Trianon előtti észak-magyarországi területeket Szlovákiának nevezik (5). Lásd a Tibenský vezette szerzői munkaközösség, Bokesová-Uherovával kapcsolatban hivatkozott munkáját: „A tudomány és technika úttörői Szlovákiában” (na Slovensku). Ritka kivételnek számít Pekařová, aki a „na Slovensku” helyett a történelmileg hiteles „na území Slovenska” (Szlovákia területén) kifejezést használja az 1850 és 1918 közötti időszak orvosi egyleteiről írott monográfiájában (6).

Másrészt a 19. század elején még nem léteztek a szó mai értelmében vett „nemzetiségek”. Az etnikum és vallás fölötti egységet képviselő „magyarhoni hazafiság”, a hungarus patriotizmus abban a korban természetes volt (5). Sőt a liptói, árvai, turóci szlovák nemesség többsége számára ez volt természetes még az 1840-es években is. Amikor M. M. Hodža – Ludovít Štúr és J. M. Hurban mellett a nagy szlovák nemzeti triász harmadik tagja – a Tatrín nevű olvasókörbe akarta bekapcsolni az említett megyék szlovák nemeseit, azt a választ kapta, hogy ők nem szlovákok, nem magyarok, hanem hungarusok (5). Ezt a felfogást tükrözik a felvidéki megyékből származó pesti medikusok disszertációin is gyakran feltűnő „Hungarus” meghatározások (1. ábra).

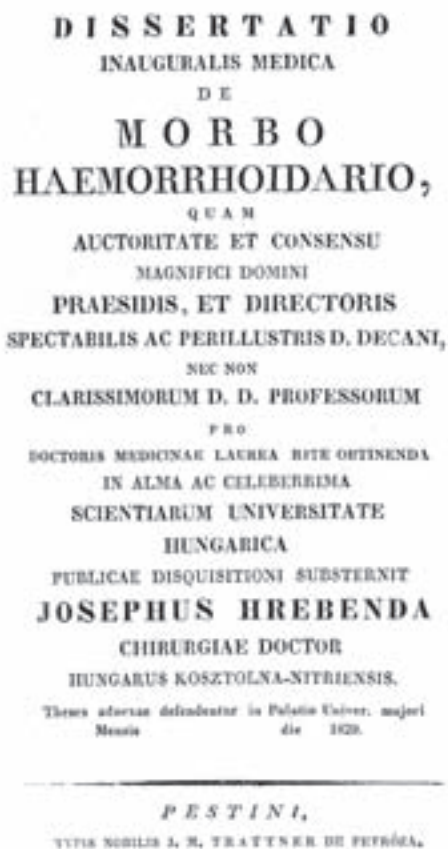
A történelmi Magyarország északi vármegyéiben élő szlovákok nemzeti öntudata tehát csak később, a 19. század első felében zajló „nemzeti újjáéledés” korszakában kezd kialakulni.

Csak ekkor kerül előtérbe a nyelv, mint nemzetet meghatározó tényező (7). Nem róható fel tehát Markusovszkynak, hogy „hűtlen” lett „nemzetéhez”. Amikor ugyanis a szlovákság nemzeti nyelve kodifikálásával a középszlovák nyelvjárásból 1843-ban a nemzetté válás útjára lépett, Markusovszky már egy évtizede egy másik nemzet, a magyarság fővárosában él, annak nyelvét használja a mindennapi életben. 1834 és 1844 között – anyagi okokból, nevelői munka miatti megszakítással – végzett orvosi tanulmányait is magyar nyelvű disszertációval fejezi be. Az értekezés latin nyelvű címlapján (2. ábra) nem tünteti fel „nemzetiségét”, viszont a „Markusowszky” név „w” betűje utal anyanyelvére, a szlovák evangélikusok által használt cseh-szláv nyelvre, a „biblichtiná”-ra (5). A 30 oldalas „orvosrendőrségi” értekezését az öt nevelői álláshoz juttató országos főorvosnak, Stáhlly Ignácnak és szülőmegyéje, Liptó főorvosának, Flittner Keresztély Jánosnak ajánlotta (8).

„Az orvos mint nevelő” című értekezés Markusovszky szemléletét, programját életre szólóan meghatározta: az orvos feladata a gyógyítás és tudományos búvárkodás mellett a nevelés is (17). Értekezésében arra kéri valamennyi orvoskollégáját, hogy:

„Ne alacsonyítsa tudományát tehénné, mely őt vajjal látandja el, ne pénz- és hírkereset módjává; ne nézze azt egyedül tudományos oldaláról, mellynek föladata a természet titkait kutatni, s ne is csupán szűk – úgynevezett gyakorló orvosi szempontból, mellynek egyedüli célja a jelen betegségeket, minden előre s hátratekintés nélkül secundum regulas artis (a művészet szabályai szerint – K. L.) gyógyítani, hanem tanulja hivatását nemzeti s emberi jelentésében fölfogni.”

E nemzeti fölfogás részének tekinthető az értelmiségi elitnek az anyanyelv szempontjából nézve kikerülhetetlen felelőssége: az anyanyelv szaknyelveinek a fejlesztése (14). Ilyen szempontból sajnálja Markusovszky a „fölvatási értekezések” (dissertatio inauguralis) kötelezettségének megszűnését. „Ezek helyébe... egy kis írásbeli vizsga megkívántatnék, nem valamely szakbani tárgyismeret, hanem tisztán a fogalmazási képesség kipuhatlása végett” – írja 1858-ban az *Orvosi Hetilapban* (10). Hiszen a leendő megyei, községi, törvényszéki orvosnak jelentéseket, szakvéleményeket kell majd írnia, amit könnyebben tudna megtenni, ha „a fogalmazási képesség a szigorlat nem megvetendő tárgyát képezhetné” (10).

1. ábra. Hrebenda József, a Nyitra megyei Kosztolányból származó medikus disszertációjának címlapja 1829-ből

2. ábra. Markusovszky értekezésének címlapja

S ezzel el is érkezünk a Markusovszky-életmű egyik maradó és legbecsebb darabjához, az 1857-től megszakítás nélkül megjelenő, immár 156. évfolyamát jegyző *Orvosi Hetilaphoz*. A lap szakmai színvonalát illetően a nemzeti liberalizmus eszmerendszerének kutatása ürügyén a Markusovszky életművet is megismerő Antall Józsefet idézzük: „Az *Orvosi Hetilap* mindenkit megszólaltatott és minden kérdésben állást foglalt, a magyar orvostudomány világszínvonalú lapja volt” (9).

Témánk szempontjából természetesen csak azokra az „állásfoglalásokra” összpontosítunk, melyek a magyar orvosi szaknyelv, magyar nyelvű oktatás kérdéseit érintették. Köztudott, hogy Markusovszky 1867 és 1892 között a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban az egyetemi ügyek előadója volt. Olyan miniszterek mellett, mint a „messzi jövőbe mutató eszmeiségű” állambölcsele (9) Eötvös József (1867 és 1871 között) ill. a „közegészség, közgazdaság, közoktatás” elválaszthatatlanságát hirdető pragmatikus Trefort Ágoston (1872-től 1888-ig). Így tudománypolitikai, beleértve a magyar orvosi szaknyelv érdekében kifejtett törekvéseit egyszerre szolgálhatta a minisztériumban és az *Orvosi Hetilap* hasábjain.

Lapjának célját ismételtelen megfogalmazta. Mi most egy 1858-as, „az orvostanuló ifjúsághoz” szóló írásából idézzük: „... terjesztetni az okszerű gyógyászat elveit és meghonosítani erőnkhez képest a szabatos kórbúvárlat módszerét, hogy annak alapján önálló tevékenység fejlődhesse honi gyógyászatunk és nemzeti irodalmunk mezején...” (10). Ugyanakkor a lapot nem tartja megfelelő fórumnak „nyelv és nemzetiségi harcz” folytatására, hiszen az „sokkal általánosb jelentőségű és messzehatóbb, semhogy orvosi lapokban eldöntethessék” (10). Egy újabb, 1859-ben „Az orvos-tanuló ifjúsághoz” intézett írásában azért is elégedett Lenhossék Józsefnek a bonctudomány tanárává való kinevezésével, mert ő „mint e hazának fia és egyetemünk tanítványa nemzeti nyelvünkön is képes azt előadni” (10). Az elégedettség megértéséhez tudni kell, hogy közel tíz esztendőn keresztül Thun miniszter a megüresedett pesti tanszékeket csak német tanárokkal volt hajlandó betölteni (11). Ugyanebben az írásában állapítja meg azt is, hogy az egyetem által, a nemzet tudományos életére és szellemi mozgalmára eddig kifejtett csekély hatás egyik okának „a holt latin nyelv használatát kell tekintenünk, melyen, valamint minden idegen nyelven, ismereteket lehet ugyan megszerezni, de soha és sehol saját étellel bíró, a népben gyökeredző s annak egész lelkiéletére, irányára és szellemére visszaható valódi művelődést előteremtteni nem lehet” (11).

Tisztában van azzal is, hogy „nyelvünkönél fogva szaktanárokat külföldről nem egy könnyen szerezhetünk”, ezért „a tanár hivatása egyetemünkönél nagyobb, mint másutt” – figyelmezteti az *Orvosi Hetilap* olvasóit 1867-ben „Az egyetemi tanárok mai feladata” című írásában (10). „A pesti egyetem orvosi kara fennállásának századik évfordulóján”, 1871-ben büszkén állapítja meg, hogy a magyar orvosi szaknyelv úttörői „az orvosi kar kebeléből emelkedtek ki, nevezetesen Rácz és Bugáth

(!) tanárok... majd a függetlenségi harczunk után bekövetkező válságos időkben... Balassa” (10). S meggyőződését fejezi ki, hogy „az orvosi kar tagjai a jelenben és a jövőben egyaránt ... (fogják)... fejleszteni bár mindinkább erősülő, de még mindig zsenge irodalmunkat” (10.).

Ezen „zsenge” irodalom erősödéséhez járult hozzá az 1862-ben, Markusovszky kezdeményezéséből kiadott „Orvos-gyógyszereszi műszó-gyűjtemény”. Ez egy kollektív munka volt – „gyűjtötte és kiadta az *Orvosi Hetilap* szerkesztősége” – olyan kiváló munkatársakkal, mint pl. Lengyel Endre (1821–1902), a sárospataki református főiskola orvosa és természettanára. Lengyel a kórtani és belgyógyászati részt állította össze (12). A gyűjtemény megjelentetése válasz lehetett a Nékám Sándor és Poór Imre által egy évvel korábban, a *Gyógyászat* mellékleteként kiadott „A szükséges orvosi műszavak deák-német-magyar zsebszótára” c. publikációra. Mindkét szótár viszont hozzájárulhatott egy másik, a magyar nyelv szempontjából fontos vállalkozás sikeréhez. E vállalkozás indulása körül ismét csak Markusovszky bábáskodott a legtöbbet. 1860 nyarán 141 orvostanhallgató arra kérte a lap szerkesztőségét, hogy segítsen a magyar nyelvű orvosi szakirodalom hiányának mérséklésében. Elsősorban Markusovszky fáradozásának köszönhetőn – a londoni New Sydenham Society mintájára – 1864-ben megalakul a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társaság. Elnöke Balassa János sebészprofesszor lett, majd a későbbi években maga Markusovszky is betöltötte ezt a funkciót (13).

Természetesen maga az *Orvosi Hetilap* sem csak az idézett állásfoglalásokkal járult hozzá a magyar orvosi szaknyelv térhódításához, hanem főleg azzal, hogy folyamatosan fórumot biztosított a magyar nyelvű közleményeknek. S bár 1861-től a *Gyógyászatban* vetélytársa támad, majd az 1880-as évektől már a szakosodott orvosi lapok is komoly konkurenciát jelentenek, az *Orvosi Hetilap* máig megmaradt a magyar nyelvű orvosi szakirodalom, publicisztika vezérhajójának. Az Akadémia, az egyetem, a magyar nyelvű orvosi szakkönyvek mellett a 19. században a Markusovszky szerkesztette *Orvosi Hetilap* is jelentős szerepet játszott a magyar orvosi nyelv elterjesztésében (18).

S ha eltekintünk a jeles évforduló kiváltotta pátosztól, lényegében egyetérthetünk Markusovszky utódjával, Fehér János főszerkesztővel, aki a lap alapításának 150. évfordulóján kijelentette: „1857-ben... Markusovszky... forradalmi tettet hajtott végre. A hazai szakirodalomban a korábbi latin, ill. német nyelv helyett a magyar nyelvet honosította meg...” (15).

Nemzetiségi hovatartozása ügyében pedig fogadjuk el a hasonló kezdetekkel rendelkező, szintén szlovák evangélikus lelkész fiaként született Petianból Petényire váltó híres ornitológusunk esetét elemző irodalomtörténész véleményét. Mind Petényi, mind Markusovszky olyan átmeneti típust képvisel – szlovák származású magyar ornitológus, orvos – amely típus a két nemzet közti kulturális közvetítés biztosítója (16).

IRODALOM

1. Junas, Ján 1995. Ludovít Markušovský. Slovenský lekár, 5-6: 61-62.
2. Rippa, B. K. 1956. K histórii medicíny na Slovensku. Vydavateľstvo SAV.
3. Švorc, Peter 1993. Lekár, objaviteľ a humanista MUDr. Ludovít Markušovský. In: MUDr. Ludovít Markušovský a jeho doba. Zborník (Prešov-Bratislava-Wien), 13-27.
4. Bokesová-Uherová, Mária 1988. Ludovít Markušovský (1815-1893). In: Tibenský, Ján (szerk.): Priekopníci vedy a techniky na Slovensku. Vol. II. Obzor (Bratislava), 512-515.
5. Käfer István 2012. Magyar szlovákságismeret. Szent István Társulat. Az apostoli szentszék könyvkiadója (Budapest).
6. Pekařová, Katarína 2010. Prírodovedné a lekárske spolky na území Slovenska (1850-1918) so zvláštnym zreteľom na zdravotnícko-medicínsku tematiku a biologické vedy v ich publikačných aktivitách. Univerzitná knižnica v Bratislave.
7. Nyomárkay István 2013. Szláv szomszédaink. Akadémiai Kiadó (Budapest).
8. Dörnyei Sándor 2001. Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772-1849. Második kötet. Borda Antivárium (Budapest).
9. Antall József 2000. Markusovszky Lajos (1815-1893). In: Kapronczay Károly – Vizi E. Szilveszter (szerk.): Híres magyar orvosok. Galenus (Budapest).
10. Marikovszky György 1905. Markusovszky Lajos válogatott munkái. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat (Budapest)
11. Győry Tibor 1936. Az orvostudományi kar története 1770-1935. Pázmány Péter Tudományegyetem (Budapest).
12. Pallas Nagy Lexikona 18, 149.
13. Nékám Lajos 1928. Elnöki megnyitó a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat újjáalakuló közgyűlésére. Orvosi Hetilap, 3: 83-84.
14. Kiss Jenő 2012. A magyar nyelv és nyelvközösség. Balaton Akadémia Kiadó (Szent György könyvek).
15. Fehér János 2007. Bevezető. In: Fehér János (főszerk.): Emlékkönyv az Orvosi Hetilap alapításának 150. évfordulójára. Markusovszky Lajos Alapítvány, Magyar Tudománytörténeti Intézet, Akadémiai Kiadó Zrt. (Budapest), 7-9.
16. Sziklay László 1974. Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten. In: uő.: Szomszédainkról. A kelet-európai irodalom kérdései. Szépirodalmi Könyvkiadó (Budapest), 118-149.
17. Füstí Molnár Sándor 1983. Egészségünk útja. A hazai egészségkultúrtság alakulása a XVIII. század végétől a kiegyezésig. Medicina (Budapest).
18. Kiss Jenő 2013. A magyar orvosi nyelv a XIX. században. Magyar Orvosi Nyelv, 2: 125-127.

FŐLÖSLEGES IDEGEN SZAVAK

„Kétségtelen tény, hogy ma már az egyetemes természettudományban az angol nyelv *lingua franca*, azaz nemzetközi közös nyelv, és ez elkerülhetetlenül befolyásolja a nemzeti szaknyelvek alakulását. A kérdés az, hogyan és milyen mértékben. Jövevényszavak a magyarban mindig is voltak és lesznek. Ebben a kérdésben bármiféle nyelvtisztaság (purizmus) értelmetlen lenne. Ha valamire az anyanyelv, a nyelvi hagyomány vagy valamilyen találó (kézenfekvő) fordítási lelemény nem kínál megfelelő kifejezést, akkor menthetetlenül az idegen szó vagy annak valamilyen változata honosodik meg. Nem közömbös azonban, hogy milyen formában.

Ha viszont van megfelelő magyar vagy találóan magyarított szókinálat, akkor azzal élni kell, és ez az elvárás egyáltalán nem purizmus. Ugyanakkor főleg a beszélt szaknyelvben nagyon gyakran halljuk egyszerű magyar szavak és kifejezések helyett azok angol megfelelőjét (*felvétel* helyett *uptake*, *bemenet* helyett *input*). Az pedig kifejezetten fonáknak hat, ha valaki ezekből magyarosan ragozott igét képez (*felszabadít* helyett *rilizel* vagy – *horribile dictu* – *utánoz* helyett *mimikál*, tudniillik az angol *to mimic* igéből képezve, amely egyébként a görög *μίμησις* = utánzás az í éles ékezete alá hajtott ékezet is kell szóból ered, vagyis magyarba átvett megfelelője a *mímel*, ha az *úgy tesz* valamilyen okból nem tetszik). Nyilvánvaló, hogy az ilyesmi az esetek egy részében a laboratóriumokban használatos tolvajnyelvből (szlengből) származik. Ugyanaz hallgatóság előtt viszont inkább nyelvi tunyaság vagy sokszor a mondanivaló hiányának tudálékos leplezése bennfentesség látszatának keltésével. Akárhogy is, célszerű lenne gondos beszédcsiszolással a főlöslégesen használt angol szavakat inkább elkerülni. Kellő figyelem esetén ez sem látszik reménytelennek.”

Mitsányi Attila

A magyar orvosi nyelv tankönyvéből.